

Släkthistoriska Studier

Publicerad av Genealogiska Föreningen | Published by the Genealogical Society of Sweden

Släkthistoriska Studier 2022:103

Källkritisk granskning av några biografiska uppgifter rörande Per Svensson Printz

Björn Järhult

epost: bjorn@jaerhult.se

 0000-0002-8847-7924

Publicerad den 20 juli 2022

DOI: 10.55797/fbg186 och ISSN 2004-3910

Öppen tillgång genom en Creative Commons CC BY 4.0 licens.

Copyright på artikeln tillhör författarna.

Publicerad på Kungliga Bibliotekets OJS-plattform publicera.kb.se.

Citera artikeln (exempel): Järhult B., *Källkritisk granskning av några biografiska uppgifter rörande Per Svensson Printz*, Släkthistoriska Studier 2022:103.

Släkthistoriska Studier publiceras av Genealogiska Föreningen (org. nr. 802001-19643), Lövströms Allé 7, Sundbyberg. Kontakt: shs@genealogi.net

Källkritisk granskning av några biografiska uppgifter rörande Per Svensson Printz

Björn Järhult

Publicerad 20 juli 2022

Arkivforskning bekräftar den tidigare obelagda uppgiften att Per Svensson Printz, som grundade Gysinge bruk i Gästrikland på 1660-talet, hade sin härkomst i Västergötland och var son till kyrkoherden i Dala socken, Sveno Andori. En annan uppgift som fått viss spridning i litteraturen är att han ska ha varit »president i trolldomskommissionen«. Hur detta oriktiga påstående har uppkommit och sedan traderats vidare i litteraturen analyseras. Med utgångspunkt i den bristande källhantering som omgärdar dessa uppgifter diskuteras konsekvenser av att inte redovisa uppgifter på ett sätt som gör dem verifierbara och risker med ett icke källkritiskt förhållningssätt.

Per Svensson Printz är främst känd som grundare av Gysinge bruk i Gästrikland och han räknas också som stamfader för ätterna Printzsköld, von Printzencreutz samt den Printzellska grenen av ätten von Stockenström.¹ Från litteraturen är känt att han var regementsskrivare vid Västmanlands regemente, provinsialskrivare, mantalskommissarie samt »erhöll auditörs titel«. ² Standardverken *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* respektive *Kungl. Västmanlands regementes historia* nämner inte något om hans ursprung, men i det senare verket redovisas brodern Lars Svensson som under en period också var verksam vid detta regemente.³ I litteratur om Gysinge bruk förekommer också den obelagda uppgiften att Per Svensson Printz var president i en inte närmare preciserad trolldomskommission.⁴

Artikelns första del ägnas åt att granska uppgifter om Per Svensson Printz härkomst. Även om standardverken talar tyst om den saken saknas inte förslag från annat håll. Ett exempel är 1700-talsgenealogen Abraham Abrahamsson Hülphers som försökte sammankoppla honom med en Printz-släkt i Gävle.⁵ Spekulationer och rena gissningar gällande hans härkomst förekommer också i delar av den litteratur som berörs i artikeln andra del, men de leder alla fel och kommer därför inte att närmare redovisas. I tidskriften

---

¹ Elgenstierna (1925–1936, band VI, s. 59ff samt band VII s. 711f) och Szabad (2008, del 2, s. 736).

² Holm & Sparre (1930, s. 263).

³ Holm & Sparre (1930, s. 263f).

⁴ Litteraturen där uppgiften förekommer redovisas i artikeln andra del.

⁵ Hülphers genealogiska samlingar 4 (fol. 121) och 5 (fol. 135).

Släkt och Hävd finns en uppgift från 1981 om att Per Svensson och hans bror Lars Svensson ska ha varit från Västergötland, och var söner till kyrkoherden i Dala socken Sveno Andori med *Skara stifts herdaminne* som källa.⁶

I artikelns andra del redogörs det närmare för hur Per Svensson Printz kommit att benämnas »president i trolldomskommissionen«. Det visas också hur uppgiften traderats vidare i litteraturen under flera årtionden, trots att det inte finns någon samtida källa som knyter Per Svensson Printz till någon av de trolldomskommissioner som tillsattes med anledning av häxprocesserna som pågick i Sverige under 1660- och 1670-talet.⁷

Avsikten med den tredje och avslutande delen är att med utgångspunkt i de resultat som presenteras diskutera värdet av uppgifter som inte är försedda med hänvisning till primärkällor. Även risken att obelagda uppgifter förs vidare och etableras som sanningar berörs i den delen.

Per Svensson Printz härkomst

Uppgifterna i Skara stifts herdaminne

Biografen över Sveno Andori i *Skara stifts herdaminne* innehåller flera uppgifter som talar för att Per Svensson Printz faktiskt var en prästson från Västergötland. Herdaminnet är emellertid från 1870-talet och har bristen att enskilda uppgifter inte har försetts med källhänvisningar. För bättre förståelse av den fortsatta framställningen redovisas biografi i sin helhet.⁸

Sveno Andori, stud. i Ups. 1609, erhöll K. Gustaf Adolfs fullmakt på Dala pastorat 1618, "såsom en i lära och lefverne skicklig man och enligt församlingens begäran." Han säges varit född i Käpplunda by vid Sköfde och har ägt hemmanen Kyrketorp och Tofvatorp, af hvilket sistnämnda han hade i ränta 2 lisp. smör. Död 1637.

Gift m. *Helena Larsdotter*, som efterlefde. Barn: *Lars*, provincial-skrifvare. *Per*, auditör. *Emerentia*, g. m. Ol. Bengtsson Högh i Göteborg. *Ingeborg* f. 1620, g. m. kyrkoh. Henr. Jacobi i Warola. *Elin*, g. m. Jon. Uddesson, borgmästare i Hjo. *Brita*, gift i Göteborg.

Pusselbitarna ser ut att passa ihop oförskämt bra. Som det redogjorts för i inledningen finns i annan litteratur angivet både att Per Svensson Printz hade titeln auditör och en bror vid namn Lars Svensson. Det är också känt att Per Svensson Printz äldsta dotter bar namnet Helena, vilket skulle innebära att hon var döpt efter sin farmor.⁹ Ändå räcker inte detta för att med säkerhet säga att detta är Per Svensson Printz korrekta härkomst. För det första saknas källhänvisningar för enskilda uppgifter i herdaminnet, vilket innebär att det som anges där inte med lätthet kan verifieras. För det andra, om uppgifterna kan visas vara korrekta, måste det bevisas att kyrkoherdens barn Per och Lars är samma brödrapar som från 1650-talet och några årtionden därefter verkade i Mellansverige. Båda bar vid tiden vanligt förekommande namn och i herdaminnet nämns inget om Per Svenssons tillnamn Printz. I den biografi över Lars Svensson som återfinns i *Kungl. Västmanlands regementes historia* nämns inte heller något om att han var provinsialskrivare.¹⁰ Som det

⁶ Tornée (1981, s. 473). Uppgiften finns i ett svar på en fråga ställd i *Medlemsblad för GF 1937* och lyder i sin helhet: »Bröderna Lars och Per Svenssons fader var Sveno Andori, kyrkoherde i Dala (Warholm: Skara stifts herdaminne, II 296).«

⁷ Ankarloo (1984).

⁸ Warholm (1874, s. 296).

⁹ Hülphers anger att hon var född 1657, se Hülphers genealogiska samlingar 5 (fol. 135). Enligt notering i ULA, Enåkers kyrkoarkiv C:1 (fol. 64r) dog »Jungfru Helena Pehrsdr. Printz från Ingebo« den 19 juli 1717.

¹⁰ Holm & Sparre (1930, s. 264).

ska visas i det följande är det dock möjligt att med stöd av uppgifter företrädesvis i domböcker och brev i krigskollegiums arkiv redovisa en argumentation som gör att alla tvivel skingras.

Brödernas brev till krigskollegium ger viktiga upplysningar

Första steget i bevisföringen är att visa att de vid Västmanlands regemente efter varandra verksamma regementsskrivarna Per Svensson och Lars Svensson var bröder. Detta bekräftas av att Per Svensson Printz uttryckligen omnämde Lars Svensson som sin bror i ett brev till krigskollegium 1661 och av att det två år senare inkom ett brev till samma mottagare men då var det Lars Svensson som stod som avsändare och han omnämde Per Svensson som sin bror.¹¹ Från krigskollegiums arkiv är också en supplik som Lars Svensson framställde 1672 av intresse. Den innehåller både en upplysning om att innan han blev regementsskrivare i Västmanland var han provinsialskrivare i Västergötland och att han dessförinnan var slotts- och artilleriskrivare först vid Elfsborgs slott och senare Kalmars fästning.¹² Detta är viktiga uppgifter eftersom det både knyter Lars Svensson till Västergötland och bekräftar att han under en tid hade titeln provinsialskrivare. Tidigare brev från Lars Svensson ställda till krigskollegium från 1650-talets första hälft, alltså tiden innan han blev regementsskrivare vid Västmanlands regemente, är daterade i Skövde respektive Kyrketorp.¹³ Gårdarna Kyrketorp och Tovatorp i Norra Kyrketorps socken¹⁴ i Kåkindes härad är centrala i nästa steg av bevisföringen, nämligen att redovisa belägg för att uppgifterna i herdaminnet är korrekta och att kyrkoherdens söner är identiska med Per Svensson Printz och hans bror Lars Svensson.

Gårdarna Tovatorp och Kyrketorp

På tredje tingsdagen vid det laga ting i Kåkindes härad som hölls 7 till 9 juni 1657 anförde »Wellerde Hr Hindrich i Warola och hanß hustruß söskond« att hans svärfar, salige »Hr. Swen i Dahla«, hade inköpt de två skattegårdarna »Kyrketörp och Toffnatörp«.¹⁵ Enligt prästerskapets privilegier hade gårdarna delats efter bestämmelserna i stadslagen så hälften räknades på fädernet och hälften på mödernet. Vid delningen hade det överenskomits att Kyrketorp skulle räknas på fädernet och Tovatorp på mödernet. Detta bekräftar uppgiften i herdaminnet att kyrkoherden Sveno Andori hade en koppling till gårdarna. Med den kunskapen blir innehållet i det ärendet som redovisas omedelbart före det nyssnämnda referatet mer begripligt.¹⁶ Det handlar om en ekonomisk tvist mellan »hustru Kirstin Abrahamß« i Tovatorp, som var salige Abrahams man, och hennes svåger regementsskrivaren Lars Svensson i Kyrketorp. Saken gällde att Lars Svensson hade byggt upp Tovatorp gård efter en brand 1643 och för det begärde han ersättning av samtliga syskon som ville ha gården som sitt arv på mödernet. Vidare nämns att det var totalt sju syskon i syskonskaran, vilket är en mycket intressant uppgift eftersom det i herdaminnet bara redovisas sex barn till kyrkoherden i Dala. Abraham i Tovatorp, som alltså var död vid tinget 1657, kan därmed konstateras vara en tidigare okänd son till Sveno Andori och Helena Larsdotter. I sammanhanget kan det påminnas om att Per Svensson Printz yngsta son döptes till Abraham.¹⁷ Lars Svenssons räkning för uppbyggandet av Tovatorp gård

¹¹ KrA, Krigskollegii kansli Ec:27 (s. 3391; RA bildid: A0065941_01816) och Krigskollegii kansli Ec:29 (s. 1807; RA bildid: A0065943_01013).

¹² Krigskollegii kansli En:17 (#72; RA bildid: A0066188_00175).

¹³ Daterade i Skövde: 1652-07-22 Krigskollegii kansli Ec:18 (fol. 875; RA bildid: A0066188_00175), 1653-07-09 Krigskollegii kansli Ec:19 (s. 1135; RA bildid: A0065933_00614) och 1654-02-22, Krigskollegii kansli Ec:20 (s. 1349; RA bildid: A0065934_00730); daterat i Kyrketorp 1653-10-19 Krigskollegii kansli Ec:19 (s. 1131; RA bildid: A0065933_00612).

¹⁴ Norra Kyrketorps socken hette fram till 1886 Kyrketorps socken.

¹⁵ GLA, Kåkindes häradsrätts arkiv, AIa:4 (opaginerad, #33 vid laga ting 9 juli 1657).

¹⁶ Kåkindes häradsrätts arkiv, AIa:4 (opaginerad, #32 vid laga ting 9 juli 1657).

¹⁷ Elgenstierna (1925–1936, band VI, s. 59ff).

efter branden blev föremål för ytterligare tvister och återkom senare vid ett häradsting 1669.¹⁸

Det ärende som är mest klagörande i fråga om att koppla Per Svensson Printz till den syskonskara som hade ärvt gårdarna Tovatorp och Kyrketorp avhandlades vid Kåkindes häradsrätt den 12 mars 1673.¹⁹ Av domboksreferatet framgår dels att provinsialskrivaren Lars Svensson undertecknade ett köpebrev i Köping den 2 augusti 1670 och därigenom sålde sin andel av skatterättigheten i Tovatorp till svågern Henrik Jakobi, dels att auditören Per Svensson undertecknade ett motsvarande köpebrev i Stockholm den 20 februari 1671. Eftersom Henrik Jakobi var avliden när Per Svensson sålde sin andel står Ingeborg Svendsdotter som köpare, uttryckligen benämnd som Per Svenssons syster och änka efter Henrik Jakobi. Att Lars Svensson undertecknade köpebrevet i Köping får sin förklaring av att han hade ekonomiska intressen där. Av ett brev ställt till krigskollegium 1670 framgår att han hade rätt till ränta från ett hemman beläget i byn Fräbbesta i Odensvi socken utanför Köpings stad.²⁰ Lars Svensson klagade på svårigheterna att kräva räntan: »[...] enär iagh kommer till at fordra Lhönen ähro bönderna upstußade at bruka en illak mun på migh der iagh intit förtient hafvär, uthan måste Reeßa den Långa vägen fåfångdt [...]».

Omständigheten att Per Svensson Printz undertecknade köpebrevet i Stockholm kan förklaras av att han vid tiden stundtals uppehöll sig i huvudstaden, vilket bekräftas av att flertalet brev ställda till Henrik Henriksson Fattenberg under senare delen av 1671 är undertecknade i Stockholm eller Norrmalm.²¹

Något om brödernas titlar i domboksreferaten

Per Svensson benämns inte med tillnamnet Printz i domboksreferatet från 1673, men tituleras auditör. Uppgiften att bruksgrundaren Per Svensson Printz »erhöll auditörs titel« kommer från litteraturen, vilket redovisades inledningsvis. Därför finns det skäl att här anföra samtida källor där Per Svensson Printz omnämns med auditörstiteln. Ett sådant exempel är ett dokument som tidsmässigt härrör från tiden efter att han undertecknade köpebrevet gällande skatterättigheten i Tovatorp. Dokumentet är en skrivelse daterad 20 december 1673 där han benämns som »Auditeuren Pehr Swenßon Printz« och rörde ett uppdrag han tilldelades, nämligen en »Inquisition« över oförtjänt uppburna räntor under militärstaten.²² I sammanhanget kan också nämnas en instruktion för Per Svensson (inte omnämnd Printz) som är daterad 20 december 1662, där det framgår att han var auditör för Västmanland, Öster- och Västerdalarna med Järnbergslagen samt Närke och Värmland.²³ Angivelsen »erhöll auditörs titel« är således inte helt korrekt eftersom det antyder att han tilldelades en titel utan att faktiskt utöva sitt ämbete – vilket han bevisligen gjorde. Beträffande titlarna regementsskrivare, provinsialskrivare och mantalskommissarie kan alla beläggas i samtida källor.²⁴

¹⁸ VaLA, Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAA:39 Kåkindes häradsrätt (opaginerad; AD bildid: v190080c.b1480).

¹⁹ Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAA:47 Kåkindes häradsrätt (opaginerad; AD bildid: v190088.b1730).

²⁰ Krigskollegii kansli En:9 (#91; RA bildid: A0066180_00299).

²¹ RA, Enskilda arkiv i KA Henrik Henriksson Fattenborg-Lillieborg. II Ankomna brev, 3 Brev till Lillieborg I–P, Brev från Per Svensson Printz. Stockholm 10 juni och 6 juni, Norrmalm 18 juni och 23 juni, åter i Stockholm 23 oktober.

²² KrA, Biografica, Mikrofilmade dossiéer, S, 42 (opaginerad; RA bildid: A0066547_00404).

²³ Biografica, Mikrofilmade dossiéer, P, 13 (opaginerad; RA bildid: A0066612_00087).

²⁴ Avlöningshandlingar förvarade i Krigsarkivet bekräftar att han var regementsskrivare, se KrA, Krigskollegium, Militiekontoret GIVb:12 (fol. 27v; RA bildid: A0065719_00033). Han är omnämnd som provinsialskrivare i ett domboksreferat från Simtuna häradsrätt den 14 februari 1657 (ULA, Simtuna häradsrätt AIa:4 (fol. 411v; RA bildid: C0104900_00037)). Mantalskommissarietiteln förekommer i åtskilliga källor, men här ska sonen Roland Printz skrivelse den 6 oktober 1680 till Kungl. Maj:t lyftas fram eftersom den också ger upplysning om omständigheterna kring Per Svensson Printz

Inte heller det faktum att Lars Svensson tituleras provinsialskrivare i domboksreferatet från 1673 bör lämnas okommenterad. Enligt vad han själv uppgav i ett brev till krigskollegium daterat den 22 september 1670 hade han vid den tidpunkten varit kompaniskrivare vid gårdsfanan i Stockholm under två år.²⁵ Detta talar för att hans titel inte framgick av det köpebrev som företetts i rätten och sannolikt har protokollföraren lagt till provinsialskrivartiteln utan att känna till att Lars Svensson inte längre hade den sysslan. Som det redogjorts för ovan nämns han som regementsskrivare 1657. Även i ett referat från den 29 september 1659 omnämns han som regementsskrivare, men vid det tillfället var han inte personligen närvarande utan hans intressen tillvaratogs av Måns Andersson som kom till tinget med fullmakt och klagade på Lars Svenssons bönder i Kyrketorp.²⁶ Vid båda dessa tillfällen har Lars Svensson »rätt« titel.

Nytt forskningsläge och några uppslag till framtida undersökningar

Domboksreferaten lästa tillsammans bekräftar uppgifterna i herdaminnet att kyrkoherden i Dala hade sonen Lars som var provinsialskrivare och sonen Per som var auditör. Det har också dokumenterats med adekvata källhänvisningar att Per Svensson och hans bror Lars Svensson som var verksamma vid Västmanlands regemente är identiska med de i herdaminnet angivna sönerna till Sveno Andori och Helena Larsdotter.

När Per Svensson Printz härkomst har klarlagts kan det i en framtida undersökning finnas anledning att återkomma till frågan om orsaken till att han kallade sig Printz. Det nya forskningsläget har rent geografiskt fört honom närmare de släkter i södra Sverige där namnet förekom, men fortsatt är inte några andra omständigheter som väcker misstanke om ett släktförhållande kända. Såvida framtida forskning inte ställer saker och ting på ända framstår det som mest sannolikt att Per Svensson valde att kalla sig Printz hade andra orsaker än att han upptog ett släktnamn.

Som visats fanns det sju och inte sex barn till Sveno Andori och Helena Larsdotter. När det gäller forskning kring Per Svensson Printz syskon kan det vara särskilt intressant att närmare undersöka den tidigare inte kände Abraham i Tovatorp.²⁷ Förutom att en person i syskonskaran saknas har uppgifterna i herdaminnet så långt de har undersökts visat sig vara korrekta.²⁸ Det finns därför anledning att anta att de syskon som inte närmare behandlats inom ramen för den här artikeln kan beläggas genom ytterligare arkivforskning.

---

död. Roland Printz förklarade att han ville överta sin fars tjänst som mantalskommissarie över Västmanland och anförde bland annat »[...] min Sahl. fader Mantahlz Commissarien Pehr Swenßon Printz wilken igneom en hastig dödth wijdth Commissionen som Krigz Rådet [titel] Gyldenhåff förde Præsidium wijdth [...]«, se RA, Personhistoria, Biographica (opaginerad; RA bildid: A0070060_00479). Per Svensson Printz levde bevisligen i november året innan eftersom han daterade ett brev till Henrik Lillieborg »8. 9birs 1679«. Enskilda arkiv i KA Henrik Henriksson Fattenborg-Lillieborg. II Ankomna brev, 3 Brev till Lillieborg I-P, Brev från Per Svensson Printz.

²⁵ Krigskollegii kansli En:9 (#66; RA bildid: A0066180_00301).

²⁶ Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAA:24 Kåkind's häradsrätt (opaginerad; AD bildid: v189951.b3480).

²⁷ För att underlätta framtida forskning bifogas som bilaga till den här artikeln det uppslag i domboken där Abraham i Tovatorp omnämns. Renoverade domböcker från Kåkind häradsrätt saknas för år 1657 och domboken från häradsrätten som förvaras vid landsarkivet i Göteborg är i skrivande stund inte digitaliserad.

²⁸ En oklarhet som kan undersökas närmare gäller Elin Svendsdotter. Herdaminnet anger att hon var gift med borgmästaren i Hjo, Jon Uddesson. Vid häradstinget i Kåkind den 17 oktober 1667, omnämns Elin Svendsdotter som »Sahl. Jon Udßons änkia«, se Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAA:34 Kåkind's häradsrätt (opaginerad; AD bildid: v190075.b620). Vid häradstinget i Kåkind den 8 juni 1660 anges att kyrkoherden i Varola Henrik Jakobi och hans svåger Per Uddesson kom inför rätten med anledning av att deras hustrus föräldrar av kung Gustav Adolf fått skattebörd i Kyrketorps gård. I referatet anges också att »Sal[ige] Her Sveno i Dala« var far till deras hustru. Se Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAA:25 Kåkind's häradsrätt (opaginerad; AD bildid: v189952.b3720). Orsaken bakom att det ser ut så här kan vara flera: en felskrivning av förnamn (Per i stället för Jon), att Elin Svendsdotter ingick ett nytt äktenskap efter att första maken avlidit

Lars Svenssons ombud Måns Andersson är intressant eftersom det sedan tidigare är känt att en person från Skövde med det namnet lämnade ekonomiskt bidrag till Enåkers socken i Uppland för att finansiera gjutningen av den nya kyrkklockan.²⁹ Enåker var den socken där Per Svensson Printz etablerade sig och brodern Lars Svensson tidvis uppehöll sig. Det är inte känt om Lars Svensson var gift en eller flera gånger; det enda som är känt är att han i en supplik till Krigskollegium daterad i Enåkersbyn den 6 juli 1661 nämnde att han hade både hustru och barn.³⁰ Med kunskap om bröderna Svenssons bakgrund blir det mer logiskt att en person från Skövde förekommer i förteckningen över bidragsgivare. Det har inte utretts om det också finns en släktkoppling mellan Måns Andersson och släktkretsen kring Per Svensson Printz, och ett uppslag för vidare forskning är att undersöka närmare vem denna Måns Andersson var och vilka som ingick i hans släktkrets för att möjligen kunna koppla honom till Lars Svenssons hustru.

Angående presidentskapet i trolldomskommissionen

Uppgiftens spridning i litteraturen

Historiken Bengt Ankarloo redogör i sin doktorsavhandling *Trolldomsprocesserna i Sverige* grundligt för de kommissioner som tillsattes 1668–1677 och vilka som var presidenter och bisittare utan att nämna Per Svensson Printz.³¹ Ändå förekommer uppgiften i litteratur som på ett eller annat sätt handlar om Per Svensson Printz och Gysinge bruk. Ett antal nedslag i litteraturen är tillräckligt för att konstatera att uppgiften har fått viss spridning. Symptomatiskt är att i alla förekommande fall saknas källangivelse. Nedan följer ett antal citat som visar hur uppgiften över tid utvecklats, utan att någon ny kunskap tillförts.

Den första trycka sammanställningen av Gysinges historia gavs ut 1978 av Tord Andersson och där finns uppgiften angiven.³²

I samband med 1600-talets häxprocesser var Printz också en drivande kraft i Trolldomskommissionen.

I Gillis Anderssons beskrivning från 2000 har Printz upphöjts till adelsman.³³

Auditören och ordföranden i Trolldomskommissionen Peder Svensson Printz anhöll 1666 att få sätta upp en masugn och en hammare vid Gysinge. Printz var både ämbetsman och adelsman.

Pensionärernas riksorganisation (PRO) var ägare av herrgården från 1970 och när de 2003 i ett häfte beskrev anläggningens historia skedde det i målände ordalag.³⁴

Det är höst i Gysinge och året är 1665. Peder Svensson Printz, auditör och president i Trolldomskommissionen, ser ut över de mäktiga forsarna i Gysinge. Beundrar han det vackra dalälvslandskapet eller ser han enbart möjligheten att tjäna pengar på kraften i de strida forsarna i Gysinge? Förmodligen en lycklig kombination.

---

eller så är förklaringen helt enkelt att det rör sig om två olika Elin Svendsdotter, varav den som var gift med borgmästaren inte ingår i Per Svenssons Printz släktkrets.

²⁹ Järhult (2021, s. 171f), se särskilt not 44. I förteckningen kallas Måns Andersson rådman, men vid en genomgång av Skövde rådhusrätts protokoll för åren 1652–1658 har inte hans namn kunnat återfinnas bland rättens ledamöter.

³⁰ Krigskollegii kansli Ec:27 (s. 2743; RA bildid: A0065941_01457).

³¹ Ankarloo (1984).

³² Andersson (1978, s. 8).

³³ Andersson (2000, s. 136).

³⁴ Forsberg & Forsman (2003, s. 4).

Viskleken fortsätter och Olle Nilson håller inte igen när han 2013 gav sin beskrivning av Printz, som tangerar gränsen till ett karaktärsdåd.³⁵

Någon tekniker var han inte. Mest hade han sysslat med att jaga häxor. Printz var president i trolldomskommissionen. Varje svensk kvinna, hög som låg befann sig vid den tiden i riskzonen. Häxbålen sprakade flitigt i Gästrikland och Dalarna på Karl XI:s tid.

I Olle Hedqvists nyligen utgivna *Gysinge gav järnet* återfinns däremot inte uppgiften i den biografiska beskrivningen av Printz.³⁶

Första förekomsten av uppgiften

Gillis Andersson, Forsberg & Forsman och Olle Nilson har sannolikt hämtat sina uppgifter från Tord Andersson och sedan broderat ut beskrivningen. Det finns goda skäl att anta att Tord Andersson i sin tur hämtat uppgiften från Olof Kumlins släktbok *Sagåland. Silverland* från 1970.³⁷ Släktboken är det äldsta verk där uppgiften har kunnat identifieras.³⁸

Tidigare forskare å Gysinge bruks historia hava alldeles tydligt inte haft en aning om att han bodde och brukade Ingbo i Enåker, ty en sådan uppgift säger, att han ”var tidigare ämbetsman i Stockholm, President i Trolldomskommissionen. Hur han kom att rikta sina blickar mot Gysingefallen är obekant”.

Kumlin uppger vidare att tryckta källor undersökts, men att något belägg för uppgiften inte stått att finna. Ställd inför detta faktum konstaterar han att »[...] tydligen har den forskare som funnit uppgiften hittat den i någon originalhandling men som icke är uppgiven«. Hade det funnits en litteraturförteckning i *Sagåland. Silverland* skulle det vara en enkel sak att kontrollera vilken tidigare forskare som Kumlin kan ha hämtat uppgiften från. Nu saknas dessvärre en sådan, men allt pekar på att uppgiften härrör från ett otryckt manuskript om Gysinge bruks historia.

Feltolkning av manuskript från 1900-talets början

Hans Philip Wilhelm Nauckhoff (1839–1925) har efterlämnat ett otryckt manuskript om Gysinge bruks historia och en kopia av manuskriptet förvaras på Riksarkivet.³⁹ På sidan 4 i manuskriptet omskrivs ett möte som skedde 1667: »[...] guvernören Karl Sparre¹⁾ hade ett sammanträde med Printz«. På efterföljande sida finns innehållet i noten 1 som kortfattad beskriver Sparres karriär och anger att han 1674 utnämndes till president i Trolldomskommissionen. Titeln president i trolldomskommissionen avser alltså Karl Sparre, inte Per Svensson Printz. Den sannolika förklaringen är att Kumlin själv, eller någon till namnet okänd forskare före honom, har tolkat manuskriptet fel. Om Tord Andersson har gjort samma tolkningsmisstag eller läst Kumlin men underlåtit att ange *Sagåland. Silverland* i litteraturlistan går inte att avgöra men är av underordnad betydelse.

³⁵ Nilson (2013, s. 17).

³⁶ Hedqvist (2021, s. 35–43).

³⁷ Släktutredningen *Sagåland. Silverland* får förutsättas vara okänt för en bredare publik och därför är en närmare redogörelse på sin plats. En sökning på Libris ger information om att verket saknar ISBN-nummer, men att det finns på Kungliga biblioteket och Västerås stadsbibliotek. Verket ingår också i Sala stadsbiblioteks referenssamling. Släktutredningen består av maskinskrivna fotostatkopierade A4-sidor och exemplaret i Sala stadsbiblioteks referenssamling är inbundet. Kumlin har sannolikt personligen sålt utredningen till personer med en koppling till de släkter han behandlat. Det är därför svårt att säga något om upplagens storlek och spridning.

³⁸ Kumlin (1970, s. 342).

³⁹ RA, Kopiesamlingen III. 62 Nauckhoff, Wilhelm. Manuskript till Gysinge bruks historia. Kopia från Stora Ensos arkiv, Falun. Manuskriptet har transkriberats och 2020 givits ut av Bengt Löf som korrekt redovisat uppgifterna om Sparres karriär i en not, se Löf (2020, s. 7).

Källhänvisningar och vikten av ett källkritiskt förhållningssätt

Värdet av forskning förloras vid bristande källhänvisningar

I artikeln har två olika biografiska uppgifter om Per Svensson Printz granskats med den gemensamma nämnaren att där de förekommer saknas antingen källhänvisningar helt eller så hänvisas till litteratur som i sin tur inte redovisar primärkällor. En av uppgifterna var möjlig att verifiera, medan den andra uppgiften kunde visas ha uppkommit genom ett tolkningsmisstag. Konsekvenserna av bristande källhänvisningar illustreras väl i dessa exempel. Oavsett om en uppgift är riktig eller inte blir värdet ytterst begränsat för andra forskare med ett källkritiskt förhållningssätt eftersom det är omöjligt att veta om uppgiften är robust förankrad genom arkivforskning eller bara ett löst antagande. Saknas källhänvisning tjänar uppgiften inte till annat än att utgöra en hypotes, som genom forskning möjligen kan verifieras eller falsifieras.

Källhänvisningar och kopplingen till den källkritiska metoden

Även om de allra flesta biografier som redovisas i herdaminnet, i likhet med exemplet Sveno Andori, sannolikt innehåller korrekta uppgifter måste grundforskningen i princip göras om för att bekräfta detta i varje enskilt fall. Vid tiden för tillkomsten av *Skara stifts herdaminne* var det vetenskapliga förhållningssätt och principerna för källhantering som vi känner idag inte etablerade. Det är därför orättvist att rikta kritik mot källhanteringen i detta verk.⁴⁰ Andra uppgifter utan källhänvisning som nämns i den här artikeln härrör dock från en tid då den källkritiska metoden etablerats.

Felaktiga uppgifter riskerar att spridas vidare

Det ligger också i farans riktning att en svagt underbyggd eller rent av felaktig uppgift får ett eget liv och okritiskt förs vidare. Per Svensson Printz påstådda inblandning i trolldomsprocesserna är sådant exempel. Kumlin må ha gjort ett misstag, men samtliga efterföljare hade med ett källkritiskt förhållningssätt kunnat undvika att föra uppgiften vidare. De hade kunnat ta del av Bengt Ankarloos doktorsavhandling som sedan den publicerades 1971 är ett standardverk inom området och hade då kunnat konstatera att Per Svensson Printz inte var president i någon av de trolldomskommissioner som tillsattes. Den kritik som framställs i den här artikeln riktar sig mot bristande källhantering, inte mot den feltolkning av en källa som uppenbart har gjorts. Det är orimligt och i strid med forskningens själva essens – den vetenskapliga diskussionen – att kritisera någon enbart på den grunden att en källa tolkats fel. Rimligt är däremot att kräva att källor redovisas på ett sätt så att det är möjligt att i alla steg följa ett resonemang som leder fram till en viss slutsats, därigenom kan andra pröva och kritiskt granska forskningsresultat.⁴¹ Ett sådant förhållningssätt minskar risken för att oriktiga uppgifter sprids vidare.

Bilaga

Avfotograferat domboksuppslag som återfinns i Kåkindes häradsrätts arkiv A1a:4 och visar referat från laga ting 9 juli 1657. Foto: Landsarkivet i Göteborg (som förvarar volymen i original).

---

⁴⁰ För en kort exposé över den källkritiska metodens framväxt och hänvisning till litteratur för den som vill fördjupa sig, se Lundholm (2016, s. 13ff).

⁴¹ Detta är i linje med vad som anförs i Lundholm (2016, s. 32ff).

Käll- och litteraturförteckning

Källor

[GLA =] Landsarkivet i Göteborg

Kåakinds häradsrätts arkiv 1604–1966 (SE/GLA/11029)
AIa:4 Domböcker vid ordinarie ting 1657

[KrA =] Krigsarkivet

Biografica (SE/KrA/1051)
003 Mikrofilmade dossiéer (P 13 och S 42)
[Krigskollegii kansli =] Krigskollegium, Krigskollegii kansli (SE/KrA/0001)
Ec:18 Krigskollegii brevböcker 1652
Ec:19 Krigskollegii brevböcker 1653
Ec:20 Krigskollegii brevböcker 1654
Ec:27 Krigskollegii brevböcker 1661
Ec:29 Krigskollegii brevböcker 1664
En:17 Suppliker 1672
Krigskollegium, Militiekontoret (SE/KrA/0009/A)
GIVb:12 Avlöningshandlingar 1653

[ULA =] Landsarkivet i Uppsala

Enåkers kyrkoarkiv 1656–2008 (SE/ULA/10217)
C:1 Födelse- och dopböcker 1692–1772
Simtuna häradsrätt (SE/ULA/11324)
AIa:4 Domböcker vid ordinarie ting 1655–1657

[VaLA =] Landsarkivet i Vadstena

Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv. (SE/VaLA/03825/03)
EVIIAAAA:24 Renoverade domböcker från Skaraborgs län 1659
EVIIAAAA:25 Renoverade domböcker från Skaraborgs län 1660
EVIIAAAA:34 Renoverade domböcker från Skaraborgs län 1667
EVIIAAAA:39 Renoverade domböcker från Skaraborgs län 1669
EVIIAAAA:47 Renoverade domböcker från Skaraborgs län 1673

[RA =] Riksarkivet

Enskilda arkiv i KA Henrik Henriksson Fattenborg-Lillieborg (SE/RA/54312)
II Ankomna brev
3 Brev till Lillieborg I – P
Kopiasamlingen III (SE/RA/760003/VI/)
62 Nauckhoff, Wilhelm. Manuskript till Gysinge bruks historia. Kopia från Stora Ensos arkiv, Falun.
Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria (SE/RA/756)
Biographica (SE/RA/756.1)
P:24 Printz

Västerås stadsbibliotek

Hülphers genealogiska samlingar
Volym 4
Volym 5

Litteratur

- Andersson, T., (1978), *Träslott och fransyskt smide: glimtar ur Gysinge bruks historia*. Gefle dagblad. LIBRIS-ID: 179440.
- Ankarloo, B., (1971), *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Diss. Institutet för rättshistorisk forskning. LIBRIS-ID: 8198450.
- Elgenstierna, G., (1925–1936), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor, med tillägg och rättelser*, Norstedt. LIBRIS-ID: 8576.

B. Järhult

- Forsberg, K. & Forsman, B., (red.) (2003). *Gysinge herrgård: från kulor och granater till PROs vapensmedja i kunskap och utveckling*, PROs folkhögskola. LIBRIS-ID: 9858170.
- Hedqvist, O., (2021), *Gysinge gav järnet*. Art-On HB. LIBRIS-ID: 7mhgh6rt55gkp3lz. ISBN: 9789151940663.
- Holm, T. & Sparre, S. A:son., (1930), *Kungl. Västmanlands regementes historia. D. 4, Biografiska anteckningar om officerare och vederlikar. 1623–1779*. LIBRIS-ID: 8211007.
- Järhult, B., (2021), »Lillklockan klämtar till storsläktens dån. Ett bidrag till de uppländska släkterna Printz och Graan«, *Släkt och Hävd* 2021:2, s. 162–175. ISSN: 0489-1090.
- Kumlin, S. O., (1970), *Sagåland. Silverland*. LIBRIS-ID: w73mpkttqss78nt.
- Lundholm, M., (2016). *Källkritik och källhänvisningar*. Sveriges släktforskarförbund. LIBRIS-ID: 19670098. ISBN: 9789188341020.
- Löf, B., (red.), (2019), *Gysinge egendom: ett manus från 1903 / Hans Filip Vilhelm Nauckhoff*. LIBRIS-ID: 3ghhs3fz16pjbs9g. ISBN 9789151947228.
- Nilson, O., (2013), *Gysinge: Gästrikebruket med vallonsmidet: hyttan, smederna, patronerna, älven*. Klippt & Sagt förlag. LIBRIS-ID: 16577042. ISBN: 978-91-633-9043-2.
- Szabad, C., (red.), (2008), *Supplement till Den introducerade svenska adelns ättartavlor, ursprungligen utgivna av Gustaf Elgenstierna*, Sveriges Släktforskarförbund. LIBRIS-ID: 10966215.
- Tornée, H., (1981), »Svar på frågor. Fråga 56 (Medlemsblad för GF 1937)«, *Släkt och Hävd* 1981:3–4, s. 473. ISSN: 0489-1090.
- Warholm, J. W., (1874). *Skara stifts herdaminne. Senare delen*. LIBRIS-ID: 1763008.